

سطح بندی شهرستان های استان خوزستان بر اساس شاخص های توسعه فرهنگی با استفاده از روش تحلیل روابط خاکستری

مسعود صفایی پور^۱، فرشته شنبه پور مادوان^۲

چکیده

کاهش نابرابری در بهره مندی از منابع، دست آوردها و امکانات جامعه، یکی از مهم ترین معیارهای اساسی توسعه به شمار می رود. مفهوم توسعه علاوه بر رشد در همه جهات، توزیع متعادل را نیز در بر می گیرد. فرهنگ پایه رفتارهای انسانی به شمار می رود و بخش قابل توجهی از رفتارهای اقتصادی نیز بر این بنیان استوار است. درباره اثر فرهنگ بر توسعه می-توان به ایجاد دارایی های زیادی از قبیل مهارت ها و محصولات فرهنگی اشاره کرد که در ارتقای رفاه جامعه اثر به سزایی دارد. هدف از این پژوهش سطح بندی شهرستان های استان خوزستان از بعد توسعه فرهنگی است. جامعه آماری، شامل ۲۴ شهرستان استان خوزستان می باشد. روش تحقیق توصیفی- تحلیلی است. برای گردآوری اطلاعات و داده ها از روش کتابخانه ای- اسنادی و برای تجزیه و تحلیل داده ها از روش تحلیل روابط خاکستری استفاده شده است و معیارهای مورد استفاده در سطح بندی گزینه ها، با استفاده از روش مقایسات زوجی AHP وزن دهی شده است. نتایج حاصل از این پژوهش، بیانگر آن است که بین شهرستان های استان خوزستان، از نظر بهره مندی از فضاها و امکانات فرهنگی تفاوت چشم گیری وجود دارد؛ به گونه ای که شهرستان اهواز با بیشترین امتیاز (۱/۰۰۰)، و همچنین شهرستان های بهبهان و دزفول به ترتیب با امتیاز (۰/۴۳۱) و (۰/۴۰۳) از بالاترین رتبه و سایر شهرستان های استان خوزستان از کمترین رتبه از نظر شاخص های توسعه فرهنگی بر اساس مدل تحلیل روابط خاکستری برخوردار می باشند.

واژگان کلیدی: توسعه فرهنگی، سطح بندی، تحلیل روابط خاکستری، استان خوزستان.

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۵/۰۶/۱۸

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۴/۰۹/۱۵

^۱ دانشیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه شهید چمران اهواز (Email: Safae_p@scu.ac.ir)

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه شهید چمران اهواز (نویسنده مسئول) (Email: vafashanbepoor@yahoo.com)

مقدمه

بر هم خوردن تعادل درون و برون منطقه‌ای از موانع اصلی توسعه‌ی ملی به شمار می‌رود (شالی و رضویان، ۱۳۸۹: ۲۵). شناخت نابرابری‌ها و عدم تعادل‌ها در چارچوب محدوده‌های جغرافیایی مختلف قابل طرح است. این محدوده‌های جغرافیایی شامل سطوح بین‌المللی، ملی، منطقه‌ای و محلی است (پورمحمدی و زالی، ۱۳۸۸: ۳۱). از آنجایی که آدمی تا لحظه‌ی دست‌یافتن به هسته‌ی باثبات شخصیتی، نمی‌تواند با دنیای پیرامون خود بده و بستان کارآمد برقرار کند، منطقه نیز مادامی که حیات یک پارچه‌ای را مبتنی بر بنیان‌های مستحکم خود کسب نکرده باشد قادر نیست تعاملات و تبادلات ضروری را برقرار سازد (مامفورد، ۱۳۸۵: ۴۸۹). در فرآیند برنامه‌ریزی توسعه شناخت و تبیین سطوح توسعه‌یافتگی نواحی و آگاهی از نقاط قوت و ضعف آنها اهمیت زیادی دارد (رضوانی، ۱۳۸۳: ۱۴۹). کاهش نابرابری در بهره‌مندی از منابع، دست‌آوردها و امکانات جامعه، یکی از مهم‌ترین معیارهای اساسی توسعه به شمار می‌رود (تقوایی و قائدرحمتی، ۱۳۸۵: ۱۱۷).

فرهنگ، پایه‌ی رفتارهای انسانی به شمار می‌رود و بخش قابل توجهی از رفتارهای اقتصادی نیز بر این بنیان استوار است. توسعه‌ی اقتصادی که مستلزم انجام رفتارهای خاص و ویژه در زمینه‌های مختلف زندگی انسانی است، به فرهنگ و باورهای فرهنگی وابستگی بسیار زیادی دارد. از اینجاست که در تمثیل درخت توسعه‌ی اقتصادی، ریشه‌ی این درخت همان باورهای فرهنگی است (عظیمی، ۱۳۸۳: ۱۸۳). اندیشه‌ی توسعه‌ی فرهنگی به عنوان موضوع سیاست ملی، به ویژه در چارچوب نظام سازمان ملل، از حدود سال ۱۹۵۰ قوت گرفته و رواج یافت. طی دهه‌ی ۶۰-۱۹۵۰ که به ده ساله‌ی اول توسعه شهرت یافته است، تحول پر معنایی روی داد و مفهوم توسعه، گسترش، تنوع و عمق یافت. در دهه‌ی ۷۰-۱۹۶۰ در کشورهای اروپایی مفاهیم و اصطلاحات جدیدی در عرصه‌ی فرهنگ وضع و به تدریج مرسوم شد که از مهم‌ترین آنها "توسعه فرهنگی و سیاست فرهنگی" است (پاپلی یزدی و رجبی سناجردی، ۱۳۸۲: ۲۴).

از دهه‌ی ۱۹۸۰، توسعه‌ی فرهنگ محلی، به مهم‌ترین بخش سیاست دستور کارهای شهرها و مناطق، در کشورهای توسعه‌یافته در سراسر دنیا تبدیل شد (استیونسون، ۱۳۸۸: ۱۷۱). اگر فرهنگ را مجموعه‌ی پدیده‌های رفتاری و ذهنی اکتسابی هر جامعه بدانیم که به آن جامعه شخصیت و هویت می‌بخشد و به همین دلیل نیز جامعه تلاش می‌کند از طریق سازوکارهایی با انتقال آن از نسلی به نسل دیگر دست به بازتولید خود بزند، در چنین حالتی بی‌شک، سکونتگاه‌های شهری بهترین بستر برای فرآیند فرهنگ‌سازی به حساب می‌آیند (فکوهی، ۱۳۸۳: ۲۸۶). فرهنگ منبعی برای پایداری اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و زیست‌محیطی به شمار می‌رود (Kankala, 2011: 6). توجه به رهیافت تعادل و توازن منطقه‌ای، کاهش ناهمگونی و نابرابری‌های منطقه‌ای و بخشی، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی منطقه‌ای برای توزیع هدف‌هایی که بر حسب ویژگی‌های ساختاری، امکانات و محدودیت‌های هر منطقه تغییر می‌کنند، مستلزم مطالعه و شناخت اهمیت خصوصیات هر منطقه با توجه به جایگاه آن در کل سیستم منطقه‌ای است (تقوایی و قائدرحمتی، ۱۳۸۵: ۱۱۹). از این رو درک و شناخت بهتر از میزان توسعه‌یافتگی فرهنگی شهرستان‌های استان خوزستان نسبت به همدیگر موجب شناخت نقاط قوت و ضعف، توان‌ها، کمبودها و در نهایت موجب توفیق در برنامه‌ریزی منطقه‌ای می‌شود. لذا پژوهش حاضر با هدف سطح‌بندی شهرستان‌های استان خوزستان بر اساس شاخص‌های توسعه فرهنگی به دنبال پاسخگویی به سئوالات زیر می‌باشد:

- مهمترین شاخص‌های توسعه فرهنگی در شهرستان‌های استان خوزستان کدامند؟
- وضعیت برخورداری شهرستان‌های استان خوزستان از شاخص‌های توسعه فرهنگی چگونه است؟
- کدام‌یک از شهرستان‌های استان خوزستان دارای بیشترین رتبه توسعه‌یافتگی از نظر شاخص‌های توسعه فرهنگی می‌باشد؟

پیشینه تحقیق

بحث درباره‌ی فرهنگ از دیرباز در جهان سابقه داشته، ولی بررسی آن با دیدگاه‌های جدید در این اواخر رواج یافته‌است. نخستین بار در یونسکو بحث فرهنگ و توسعه مطرح شد. با اعلام اندیشه‌ی توسعه‌ی فرهنگی در سال ۱۹۵۰، دهه ۶۰-۱۹۵۰ به دهه‌ی اول توسعه شهرت یافت. در دهه ۱۹۷۰-۱۹۶۰ در کشورهای اروپایی مفاهیم و واژه‌های جدید چون توسعه‌ی فرهنگی و سیاست فرهنگی در عرصه‌ی فرهنگ مصطلح گردید (زیاری، ۱۳۷۹: ۹۲).

زیاری (۱۳۷۹) در پژوهشی تحت عنوان "سنجش درجه‌ی توسعه‌یافتگی فرهنگی استان‌های ایران" با ۲۳ شاخص فرهنگی و با استفاده از تکنیک تاکسونومی عددی به رتبه‌بندی استان‌های کشور پرداخته‌است. نتایج پژوهش گویای آن است که استان تهران در میان استان‌های کشور، به دلیل شدت توسعه‌یافتگی فرهنگی، نسبت به سایر استان‌ها ناهمگن است.

فدائی خوارسگانی و نیری (۱۳۸۹) در مقاله‌ای تحت عنوان "بررسی تأثیر تحولات شاخص‌های منتخب فرهنگی بر رشد اقتصادی در ایران" ابتدا به تحلیل وضع موجود برخی شاخص‌های فرهنگی و روند تحولات آن در ایران پرداخته، سپس به چگونگی تأثیرگذاری این شاخص‌ها بر رشد اقتصادی ایران پرداخته‌اند.

سرخ کمال و همکاران (۱۳۹۰) در مقاله‌ای تحت عنوان "سطح‌بندی شهرستان‌های استان خراسان رضوی از لحاظ مؤلفه‌های توسعه‌یافتگی فرهنگی" بر اساس ۹ شاخص فرهنگی به سطح‌بندی شهرستان‌های استان خراسان رضوی پرداخته‌اند. نتایج یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که در سال ۱۳۸۵ شهرستان گناباد، رتبه‌ی اول و شهرستان‌های درگز و بردسکن به ترتیب رتبه‌های دوم و سوم را کسب کرده‌اند.

مشکینی و قاسمی (۱۳۹۱) در مقاله‌ی خود تحت عنوان "سطح‌بندی شهرستان‌های استان زنجان بر اساس شاخص‌های توسعه فرهنگی با استفاده از مدل TOPSIS" با استفاده از ۱۰ شاخص فرهنگی به سطح‌بندی شهرستان‌های استان زنجان پرداخته‌اند. نتایج حاصل از این پژوهش، بیان‌کننده‌ی آن است که شهرستان‌های زنجان و ماه‌نشان، از بالاترین رتبه و شهرستان‌های خدابنده و ایجرود با اختلاف زیادی نسبت به دیگر شهرستان‌های استان از کمترین رتبه از نظر شاخص‌های فرهنگی بر اساس مدل تاپسیس برخوردارند.

کارل رزنستاین (۲۰۱۱)، در پژوهش توسعه فرهنگی و محله‌های شهری، به بیان چهار ویژگی سیاست توسعه فرهنگی می‌پردازد و به استدلال تأثیر این ویژگی‌ها در توسعه فرهنگی و زندگی فرهنگی محلات می‌پردازد.

محدوده و قلمرو پژوهش

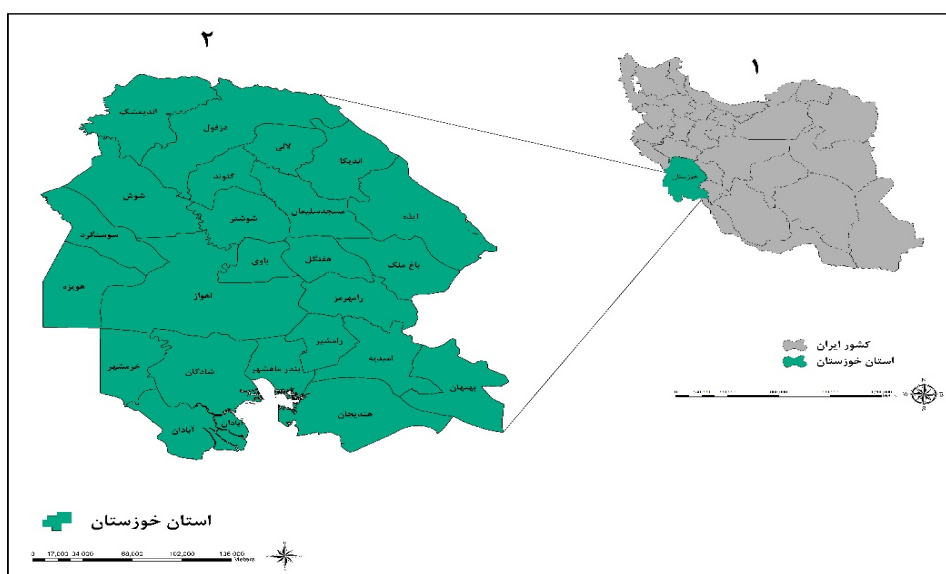
استان خوزستان با مساحت ۶۴ هزار کیلومتر مربع، بین ۲۹ درجه و ۵۷ دقیقه تا ۳۳ درجه و صفر دقیقه عرض شمالی از خط استوا و ۴۷ درجه و ۴۰ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۳۳ دقیقه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ در جنوب غربی ایران واقع گردیده و از شمال با استان لرستان، از شمال غربی با استان ایلام، از مشرق با استان‌های چهارمحال و بختیاری و کهگیلویه و بویر احمد، از جنوب شرقی با استان بوشهر، از مغرب با کشور عراق و از جنوب با خلیج فارس، هم‌مرز می‌باشد (نظری، ۱۳۹۲: ۷۱). در جدول شماره ۱ ویژگی‌های جمعیتی استان خوزستان در سال ۱۳۹۱ به تفکیک شهرستان آمده است:

جدول (۱): ویژگی‌های جمعیتی شهرستان‌های استان خوزستان

شهرستان	جمعیت کل	جمعیت شهری	شهرستان	جمعیت کل	جمعیت شهری
آبادان	۲۲۸۹۰۵	۲۷۱۴۸۴	دشت آزادگان	۵۱۷۲۷	۹۹۳۸۱
امیدیه	۶۲۸۶۲	۱۰۰۴۲۰	رامشیر	۲۴۸۰۱	۴۸۹۴۳
اندیکا	۲۲۷۲	۵۰۶۱۳	رامهرمز	۶۹۸۶۹	۱۰۴۸۸۲
اندیمشک	۱۲۸۷۷۴	۱۶۳۷۵۹	شادگان	۵۸۵۴۵	۱۵۳۳۵۵

۲۰۲۰۰۴	۸۶۹۷۶	شوش	۱۳۹۵۱۸۴	۱۱۳۳۰۰۳	اهواز
۱۹۱۰۰۴	۱۲۰۶۸۷	شوشتر	۲۰۳۵۹۴	۱۲۲۰۱۳	ایذه
۶۴۱۱۹	۴۳۸۸۱	گتوند	۱۰۷۳۹۰	۴۳۵۸۲	باغملک
۳۷۱۹۹	۱۷۷۴۵	لالی	۸۹۱۶۰	۵۴۸۸۶	باوی
۱۱۲۵۱۸	۱۰۳۳۶۹	مسجدسلیمان	۲۷۸۰۳۷	۲۵۷۲۷۳	بندر ماهشهر
۳۷۴۴۰	۲۸۲۰۶	هندیجان	۱۷۹۵۷۴	۱۲۶۳۰۴	بهبهان
۲۲۲۹۸	۱۴۸۷۷	هفتکل	۱۶۳۷۰۱	۱۳۰۷۰۷	خرمشهر
۳۴۳۱۲	۱۹۸۴۴	هویزه	۴۱۸۸۰۷	۲۸۷۳۴۲	دزفول

منبع: سالنامه آماری استان خوزستان، ۱۳۹۱

شکل (۱): موقعیت جغرافیایی استان خوزستان و شهرستان‌های استان

روش پژوهش

با توجه به مؤلفه‌های مورد بررسی و ماهیت موضوع، پژوهش حاضر به لحاظ هدف کاربردی و از لحاظ روش‌شناسی، توصیفی-تحلیلی و از نوع تحقیقات کمی است. شاخص‌های اولیه توسعه‌ی فرهنگی در پژوهش از سالنامه آماری سال ۱۳۹۱ استان خوزستان استخراج شدند. جامعه‌ی آماری تحقیق، ۲۴ شهرستان استان خوزستان در سال ۱۳۹۱ می‌باشد. در بخش تحلیل معیارهای مورد استفاده، با استفاده از روش مقایسات زوجی وزن‌دهی شده است و با بهره‌گیری از روش تحلیل روابط خاکستری، رتبه‌ی شهرستان‌ها تعیین گردیده است. همچنین جهت ایجاد نقشه‌ها از سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS) استفاده شده است. تکنیک تحلیل رابطه خاکستری یک تکنیک تصمیم‌گیری چند معیاره است که برای ارزیابی تعدادی گزینه بر اساس تعدادی معیار مورد استفاده قرار می‌گیرد. در این تکنیک نیز اساس کار تشکیل ماتریس تصمیم^۱ می‌باشد (Deng, 1982). جزئیات فرایند تحلیل رابطه خاکستری به این شرح است: ایجاد رابطه‌ی خاکستری: زمانی که واحدهای اندازه‌گیری عملکرد شاخص‌های مختلف متفاوتند، ممکن است تأثیر برخی از شاخص‌ها نادیده گرفته شود. همچنین اگر هدف یا جهت این شاخص‌ها تفاوت داشته باشند، نتایج نادرست در تحلیل‌ها به وجود می‌آید (Huang & Liao, 2003: 41). بنابراین، تبدیل کلیه ارزش‌های عملکردی هر گزینه به یک سری مقایسه‌ای در فرایندی مشابه نرمالیزه کردن، ضروری به نظر می‌رسد. این پردازش، گام ایجاد روابط خاکستری در تئوری

1 Decision matrix

سیستم های خاکستری نامیده می شود. در یک مسأله تصمیم گیری چند شاخصه که دارای m گزینه و n شاخص است، i امین گزینه را می توان به صورت $y_i = (y_{i1}, y_{i2}, \dots, y_{ij}, \dots, y_{in})$ بیان نمود، به طوری که y_{ij} عبارت است از ارزش عملکردی شاخص j برای گزینه i عبارت y_i را می توان به کمک یکی از روابط زیر به سری مقایسه ای $X_i = (x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{ij}, \dots, x_{in})$ تبدیل نمود.

$$x_{ij} = \frac{y_{ij} - \text{Min} \{y_{ij}, i = 1, 2, \dots, m\}}{\text{Max} \{y_{ij}, i = 1, 2, \dots, m\} - \text{Min} \{y_{ij}, i = 1, 2, \dots, m\}}$$

$$i = 1, 2, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n$$

$$x_{ij} = \frac{\text{Min} \{y_{ij}, i = 1, 2, \dots, m\} - y_{ij}}{\text{Max} \{y_{ij}, i = 1, 2, \dots, m\} - \text{Min} \{y_{ij}, i = 1, 2, \dots, m\}}$$

$$i = 1, 2, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n$$

$$x_{ij} = \frac{|y_{ij} - y_j^*|}{\text{Max} \left\{ \text{Max} \{y_{ij}, i = 1, 2, \dots, m\} - y_{ij}^*, y_{ij}^* - \text{Min} \{y_{ij}, i = 1, 2, \dots, m\} \right\}}$$

$$i = 1, 2, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n$$

تعریف سری های هدف مرجع^۱: پس از ایجاد روابط خاکستری با استفاده از معادلات بالا، تمامی ارزش های عملکردی در مقیاس [۰ و ۱] قرار می گیرند. اگر برای یک شاخص j در گزینه i ، ارزش x_{ij} که از فرایند ایجاد رابطه خاکستری ایجاد شده است، برابر با ۱ بوده یا از ارزش مربوط به هر گزینه دیگری به ۱ نزدیک تر باشد، بدین معناست که عملکرد گزینه i در شاخص j از سایر گزینه ها بهتر است. بنابراین، اگر برای گزینه ای تمامی ارزش های عملکردی، یک باشد، این گزینه، بهترین انتخاب خواهد بود. محاسبه ضریب رابطه ای خاکستری^۲: ضریب رابطه ای خاکستری برای تعیین نزدیکی x_{ij} به x_{0j} مورد استفاده قرار می گیرد. محاسبه رتبه رابطه ای خاکستری^۳: پس از محاسبه تمامی ضرائب رابطه ای خاکستری $\gamma(x_{0j}, x_{ij})$ ، رتبه رابطه ای خاکستری را با استفاده از رابطه زیر می توان محاسبه نمود:

$$\Gamma(x_0, x_i) = \sum_{j=1}^n w_{j\gamma} (x_{0j}, x_{ij}) \quad i = 1, 2, \dots, m$$

این رابطه رتبه رابطه ای خاکستری را بین x_0 و x_i نشان می دهد. در واقع، این عبارت، میزان همبستگی سری مرجع هدف و سری مقایسه ای را نشان می دهد. w_j وزن شاخص j است که معمولاً به قضاوت تصمیم گیرنده یا به ساختار مسأله پیشنهادی بستگی دارد.

شاخص های مورد استفاده پژوهش

اولین قدم برای حرکت به سوی توسعه پایدار شهری، تعیین شاخص های مورد نیاز می باشد (پاگ، ۱۳۸۳: ۱۴). بر این اساس برای ارزیابی و سطح بندی فرهنگی در سطح شهرستان های استان خوزستان شاخص هایی مورد استفاده قرار گرفته است که در جدول شماره (۲) آمده است.

1 Reference Sequence Definition
2 Grey Relational Coefficient Calculation
3 Grey Relational Grade Calculation

جدول (۲): شاخص‌های مورد استفاده در پژوهش

کد	شاخص
X1	تعداد کانون پرورش فکری
X2	تعداد نمایشگاه
X3	تعداد چاپخانه
X4	تعداد کتب موجود در کتابخانه
X5	تعداد کتابخانه
X6	تعداد اعضای کانون پرورش فکری
X7	تعداد اعضای کتابخانه
X8	تعداد بازدیدکنندگان نمایشگاه

(منبع: سالنامه آماری ۱۳۹۱)

مبانی نظری

توسعه یک جریان چند بعدی است و زیربخش‌های متعددی چون اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و غیره دارد که شاخص‌هایی برای اندازه‌گیری هر کدام به وجود آمده است (تقوایی و صبوری، ۱۳۹۱: ۵۴) و می‌توان آن را تکامل سطح زندگی و رسیدن به شرایط آرمانی در حوزه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دانست که تحقق مفاهیم آزادی، عدالت، پویایی اجتماعی، توسعه انسانی و رشد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را به همراه می‌آورد (محمودی‌نژاد و صادقی، ۱۳۸۸: ۵۷). توسعه روندی است فراگیر در جهت افزایش توانایی‌های انسانی - اجتماعی برای پاسخگویی به نیازهای انسانی - اجتماعی (صفایی‌پور و نصرآبادی، ۱۳۹۳: ۳). توسعه فرآیندی است که طی آن جوامع از شرایط اولیه عقب‌ماندگی و توسعه‌نیافتگی با عبور از مراحل تکاملی کم و بیش یکسان و تحمل و دگرگونی‌های کیفی و کمی به جوامع توسعه‌یافته تبدیل خواهد شد (مؤمنی و صابر، ۱۳۹۱: ۱۸۵). توسعه علاوه بر بهبود میزان تولید و درآمد، شامل دگرگونی‌هایی در ساختار سیاسی، نهادی، اجتماعی، اداری و اصلاح آن‌ها و همچنین وجه نظرهای عمومی مردم نیز هست (موحد و همکاران، ۱۳۹۰: ۴۴). هدف کلی توسعه، رشد و تعالی همه جانبه جوامع انسانی است، از این رو در فرآیند برنامه‌ریزی برای دستیابی به توسعه و قرار گرفتن در مسیر آن، شناخت و درک شرایط و مقتضیات جوامع انسانی و نیازهای آنان در ابعاد مادی و معنوی از جمله اقدامات ضروری در این زمینه است (صفایی‌پور و همکاران، ۱۳۹۳: ۳). اهداف رشد و توسعه بدون شک شامل ارتقای سطح تولیدات اقتصادی، خدمات و رفاه اجتماعی، بالا بردن درآمد منطقه و سطح زندگی مردم در منطقه است (معصومی اشکوری، ۱۳۸۷: ۶۵).

روش‌های سنجش توسعه‌یافتگی: با مروری اجمالی بر نظریه‌های توسعه و توسعه‌نیافتگی، به‌طور کلی می‌توان دو چهارچوب را مطرح کرد ۱- چارچوب‌های بنیادین توسعه ۲- چهارچوب‌های نوین توسعه

مکتب تکاملی توسعه، نظریه‌ی نوسازی، دیدگاه مارکسیستی از توسعه و نظریه‌ی وابستگی درون چارچوب‌های بنیادین قرار می‌گیرند (ازکیا، ۱۳۸۱: ۳۵). این مکاتب عموماً اعتقاد به گسترش نقش مداخله‌ی دولت در توسعه همراه با مشارکت کمک‌های خارجی دارند. در تمام این مکاتب، به لحاظ غلبه رویکرد بالا به پایین و ایفای نقش حاکمیتی دولت در امر برنامه‌ریزی توسعه و به دلیل نگرش جزءگرایانه در تحلیل مسائل، بهره‌گیری از روش‌های کم و مدل‌های ریاضی توسط برنامه‌ریزان برای سهولت درک و شناخت پیچیدگی‌های مسائل و مشکلات در مناطق مختلف، اجتناب‌ناپذیر می‌شود (افراخته، ۱۳۷۴: ۱۱). در چنین چارچوبی، اقدامات متداول برای توسعه به شیوه‌ی تهیه‌ی طرحی فنی و اجرایی قیم مآبانه‌ی آن که به «رهیافت آزالیدی» مشهور است، صورت می‌گیرد و طی آن همه چیز و از جمله انسان به‌صورت یک متغیر دیده می‌شود. بر این مبنا از تکنیک‌های تحلیلی استفاده می‌کند که به درک برنامه‌ریز از کارکرد و ساختار یاری می‌رساند و در نتیجه امکان پیش‌بینی و مدل‌سازی را می‌دهد (صرافی، ۱۳۷۹: ۱۳). در مقابل چارچوب‌های نوین توسعه با پذیرش دیدگاه‌هایی همچون اجتماعات محلی، نقش سازمان‌های

سطح بندی شهرستان های استان خوزستان بر اساس شاخص های توسعه فرهنگی... / ۱۳

غیردولتی، مباحث جنسیتی، عدالت و دموکراسی، مشارکت شهروندی و مهم تر از همه محیط زیست و توسعه پایدار، بر رویکرد توسعه از پایین تأکید میکند. به هر صورت، پیدایی الگوی جدید با تکیه بر اصول بنیادین علوم اجتماعی که از تنوع و گوناگونی تجربیات توسعه در زمان و مکان های مختلف حمایت می کند و با تأکید بر شالوده ی رویکرد مردم محور در نظریه ی توسعه ی پایدار، نقش دولت را از سازنده، فراهم کننده و تنظیم کننده ی اصلی به ایجاد کننده های چارچوب قدرتمند قانونی، تفویض قدرت و تشویق همیاری ها تغییر می دهد، به دنبال آن است که در چارچوبی کل نگر به شناخت مسائل پردازد و در این مسیر از روش های کمی نه به عنوان جانشین بلکه به عنوان ابزاری برای تسهیل فرآیند برنامه ریزی و کمک به تصمیم گیری استفاده کند (منتظر تربتی، ۱۳۸۷: ۴۴).

برنامه ریزی و توسعه ی فرهنگی: فرهنگ از نسلی به نسل دیگر منتقل و هر فرهنگ بر فرهنگ قبل از خود بنا می شود (وثوقی، ۱۳۸۴: ۱۴۷) و یک راه مشخص زندگی است که معانی مشخصی را نه فقط در هنر و آموزش بلکه در رفتارهای سازمانی و عادی بیان می کند (Montgomery, 1990: 11). پس تأکید بر منابع غیر مادی دارد (Jenks, 2004: 42) و مطابق با سیاست- گذاری و برنامه ریزی به منظور جستجوی فرصت ها قابل تغییر می باشد (J. Hansen, Carsten, 2011: 89). هدف برنامه ریزی فرهنگی ایجاد فرصت برای افراد است تا بتوانند دیدگاه مترقی و آگاهانه ای در امور اجتماعی به دست آورند و در انتخاب های مهمی که برای حال و آینده ی جامعه شان مهم و سرنوشت ساز است مشارکت کنند (ژیرار، ۱۳۷۲: ۹۰). با استفاده از فرهنگ به عنوان ابزار، توسعه ی فرهنگی جامعه قادر خواهد بود امکان معرفی مدل های مناسب پایداری را درون جامعه فراهم سازد (صالحی میلانی و محمدی، ۱۳۸۹: ۸۶). امروزه نقش فرهنگ در مباحث توسعه از محورهای مورد توجه صاحب نظران است. کارشناسان توسعه، فرهنگ و زندگی را جدایی ناپذیر می دانند؛ زیرا درک نیازهای جامعه، نیازمند توجه به عوامل فرهنگی است (لسکی، ۱۳۷۴: ۲). سخن گفتن از توسعه فرهنگی تنها لفظ و استعاره نیست، بلکه جزو جدانشدنی توسعه است و امروزه اثر آن بیش از پیش روشن گردیده است. در مورد اثر فرهنگ بر توسعه می توان به ایجاد دارایی های زیادی از قبیل مهارت ها و محصولات فرهنگی اشاره نمود که در ارتقای رفاه جامعه اثر بسزایی دارد. کاهش نابرابری در بهره مندی از منابع، دست آوردها و امکانات جامعه، یکی از مهم ترین معیارهای اساسی توسعه به شمار می رود. مفهوم توسعه علاوه بر رشد در همه جهات، توزیع متعادل را نیز در برمی گیرد (تقوایی و قاندرحمتی، ۱۳۸۵: ۱۱۷). توسعه فرهنگی فرآیندی است که طی آن با ایجاد تغییراتی در حوزه های ادراکی شناختی و گرایشی انسان ها، قابلیت ها و باورها و شخصیت های ویژه ای را در آن ها به وجود می آورد که حاصل این باورها و قابلیت ها، رفتار و کنش هایی است که مناسب توسعه است. به عبارتی حاصل توسعه فرهنگی کنار گذاشتن خرده فرهنگ های نامناسب توسعه است. در مورد اثر فرهنگ بر توسعه می توان به ایجاد دارایی های زیادی از قبیل مهارت ها و محصولات فرهنگی اشاره کرد که در ارتقای رفاه جامعه اثر بسزایی دارد (مشکینی و قاسمی، ۱۳۹۱: ۳). اما مفهوم فرهنگ عبارت است از مجموعه ای از دستاوردهای مادی، معنوی و الگوهای تفهم و تفکر انسانی است (Pellegrino, 1983: 175).

یافته های پژوهش

تحلیل روابط خاکستری از شاخص های توسعه فرهنگی

به منظور تحلیل و استخراج اوزان شاخص ها در شهرستان های استان خوزستان در ابتدا ضریب رابطه ی خاکستری شاخص ها محاسبه شده است. در گام نخست در تحلیل حاضر با استفاده از رابطه یک، نزدیکی x_{ij} به x_{0j} مورد ارزیابی قرار گرفته و داده ها نرمال شده اند.

$$\gamma(x_{0j}, x_{ij}) = \frac{\Delta_{min} - r\Delta_{max}}{\Delta_{ij} - r\Delta_{max}} \quad \Delta_{ij} = x_{0j} - x_{ij} \quad \text{رابطه (۱):}$$

جدول (۳): ضریب رابطه خاکستری

شهرستان	x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7	x8
آبادان	۰/۴۷۴	۰/۳۴۰	۰/۳۲۸	۰/۳۵۳	۰/۳۶۲	۰/۶۸۴	۰/۳۲۸	۰/۳۲۱
امیدیه	۰/۳۱۰	۰/۳۱۰	۰/۲۹۷	۰/۲۹۰	۰/۲۹۸	۰/۳۸۹	۰/۳۰۵	۰/۲۹۷
اندیکا	۰/۳۱۰	۰/۲۹۸	۰/۲۸۸	۰/۲۸۶	۰/۲۹۸	۰/۲۸۶	۰/۳۱۴	۰/۲۹۱
اندیمشک	۰/۳۴۰	۰/۳۱۰	۰/۳۱۲	۰/۳۳۷	۰/۳۴۳	۰/۳۸۸	۰/۳۴۸	۰/۲۹۸
اهواز	۱/۰۰۰	۱/۰۰۰	۱/۰۰۰	۱/۰۰۰	۱/۰۰۰	۱/۰۰۰	۱/۰۰۰	۱/۰۰۰
ایذه	۰/۲۸۶	۰/۳۰۴	۰/۲۹۱	۰/۳۰۵	۰/۳۴۳	۰/۳۴۲	۰/۳۴۷	۰/۲۹۷
باغملک	۰/۲۸۶	۰/۲۹۸	۰/۲۹۱	۰/۳۲۴	۰/۴۰۵	۰/۳۲۸	۰/۳۲۰	۰/۲۹۸
باوی	۰/۲۸۶	۰/۲۸۶	۰/۲۸۶	۰/۳۰۳	۰/۳۱۲	۰/۳۰۷	۰/۳۲۲	۰/۲۸۶
بندرماهشهر	۰/۳۱۰	۰/۳۲۴	۰/۳۰۶	۰/۳۶۹	۰/۳۸۲	۰/۴۱۳	۰/۳۲۲	۰/۳۱۵
بهبهان	۰/۳۷۵	۰/۳۲۴	۰/۳۱۸	۰/۴۳۷	۰/۴۵۹	۰/۷۸۶	۰/۴۴۶	۰/۳۱۸
خرمشهر	۰/۳۷۵	۰/۳۰۴	۰/۲۹۷	۰/۳۲۶	۰/۳۴۳	۰/۴۲۱	۰/۳۰۶	۰/۲۹۸
دزفول	۰/۳۷۵	۰/۳۴۸	۰/۳۶۸	۰/۴۳۸	۰/۶۹۴	۰/۵۴۳	۰/۳۶۴	۰/۳۲۰
دشت آزادگان	۰/۳۱۰	۰/۲۹۸	۰/۲۸۸	۰/۳۴۳	۰/۴۵۹	۰/۳۷۲	۰/۳۳۲	۰/۲۹۳
رامشیر	۰/۲۸۶	۰/۲۹۸	۰/۲۸۶	۰/۲۹۴	۰/۲۹۸	۰/۳۱۹	۰/۳۰۳	۰/۲۹۲
رامهرمز	۰/۲۸۶	۰/۲۹۸	۰/۲۹۱	۰/۳۲۱	۰/۳۲۷	۰/۳۱۶	۰/۳۱۵	۰/۲۹۳
شادگان	۰/۲۸۶	۰/۲۹۸	۰/۲۸۸	۰/۳۱۶	۰/۳۱۲	۰/۳۰۷	۰/۳۰۴	۰/۲۹۲
شوش	۰/۲۸۶	۰/۳۱۰	۰/۲۹۷	۰/۳۵۷	۰/۴۵۹	۰/۳۳۰	۰/۳۱۷	۰/۲۹۷
شوشتر	۰/۳۱۰	۰/۳۲۴	۰/۳۳۶	۰/۳۳۱	۰/۳۶۲	۰/۳۷۵	۰/۳۴۸	۰/۳۰۹
گتوند	۰/۲۸۶	۰/۲۹۸	۰/۲۸۸	۰/۳۱۴	۰/۳۶۲	۰/۳۳۴	۰/۳۰۹	۰/۲۹۱
لالی	۰/۲۸۶	۰/۲۹۸	۰/۲۸۸	۰/۲۸۷	۰/۲۹۸	۰/۳۰۲	۰/۲۹۷	۰/۲۸۹
مسجدسلیمان	۰/۲۸۶	۰/۳۰۴	۰/۳۱۲	۰/۳۲۱	۰/۳۴۳	۰/۳۱۵	۰/۳۳۹	۰/۲۹۳
هفتکل	۰/۲۸۶	۰/۲۹۱	۰/۲۸۶	۰/۲۸۸	۰/۲۸۶	۰/۳۱۳	۰/۲۸۶	۰/۲۸۸
هندیجان	۰/۲۸۶	۰/۲۹۸	۰/۲۸۸	۰/۲۹۵	۰/۳۱۲	۰/۳۳۲	۰/۳۰۸	۰/۲۹۲
هویزه	۰/۲۸۸	۰/۲۹۱	۰/۲۸۶	۰/۲۹۱	۰/۲۸۶	۰/۳۱۱	۰/۳۰۰	۰/۲۸۹

(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۴)

پس از به دست آوردن ضریب رابطه خاکستری و محاسبه تمامی ضرائب رابطه‌ای خاکستری $\gamma(x_{0j}, x_{ij})$ ، رتبه رابطه‌ای خاکستری را با استفاده از رابطه دو محاسبه شده است.

$$\Gamma(x_0, x_i) = \sum_{j=1}^n w_{j\gamma} (x_{0j}, x_{ij}) \quad i = 1, 2, \dots, m \quad \text{رابطه (۲)}$$

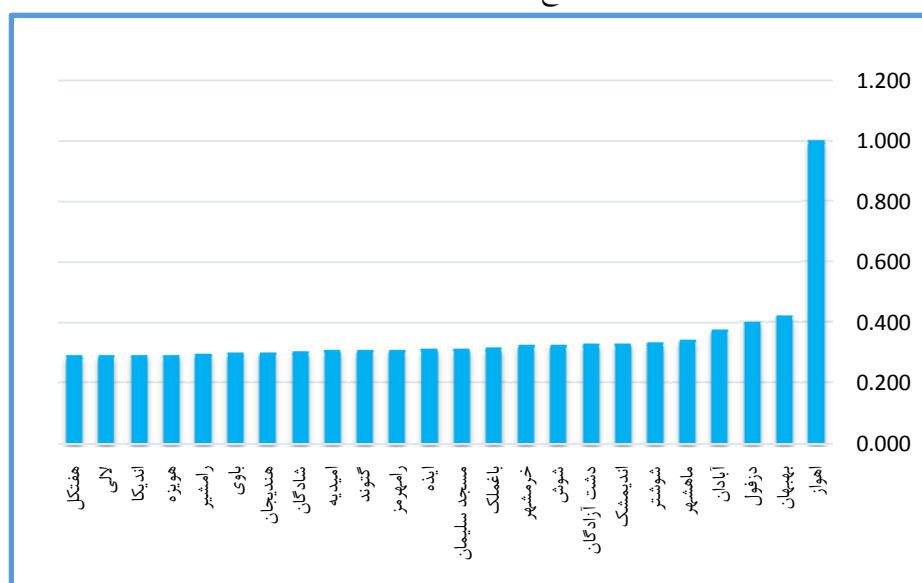
در این محاسبات w همان وزن شاخص‌ها است که قبلاً با روش AHP محاسبه شده و وزن هر شاخص در تک تک درایه‌های مربوط به آن شاخص ضرب شده است. (با توجه به حجم بالای محاسبات نگارنده به ارائه نتیجه نهایی محاسبات اکتفا کرده و سایر محاسبات در پیوست مقاله موجود می‌باشند). مرحله آخر در تحلیل حاضر استخراج ارزش وزنی شاخص‌های مورد مطالعه در هر شهرستان است که در جدول شماره ۴ و نمودار آن ارائه شده است.

جدول (۴): رتبه رابطه‌ی خاکستری هر شهرستان

شهرستان	رتبه‌ی خاکستری	شهرستان	رتبه‌ی خاکستری
اهواز	۱/۰۰۰	ایذه	۰/۳۱۲
بهبهان	۰/۴۲۱	رامهرمز	۰/۳۰۷
دزفول	۰/۴۰۳	گتوند	۰/۳۰۷
آبادان	۰/۳۷۵	امیدیه	۰/۳۰۷
ماهشهر	۰/۳۴۲	شادگان	۰/۳۰۲
شوشتر	۰/۳۳۲	هندیجان	۰/۳۰۰
اندیمشک	۰/۳۲۹	باوی	۰/۲۹۸
دشت آزادگان	۰/۳۲۷	رامشیر	۰/۲۹۷
شوش	۰/۳۲۶	هويزه	۰/۲۹۳
خرمشهر	۰/۳۲۴	اندیکا	۰/۲۹۳
باغملک	۰/۳۱۵	لالی	۰/۲۹۲
مسجد سلیمان	۰/۳۱۳	هفتکل	۰/۲۰۰

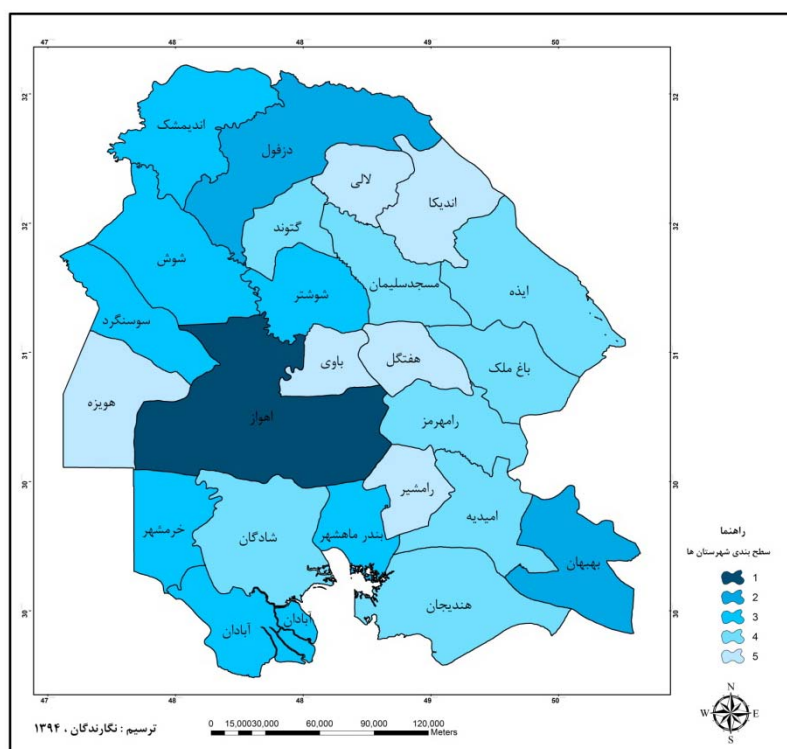
(منبع: نویسندگان، ۱۳۹۴)

شکل (۲): نمودار توسعه فرهنگی شهرستان های استان خوزستان بر اساس روش تحلیل روابط خاکستری

بر اساس نتایج حاصل از مدل تحلیل روابط خاکستری (جدول شماره ۴)، ملاحظه می‌شود که بر اساس داده‌های آماری شاخص های فرهنگی در سال ۱۳۹۰، شهرستان اهواز رتبه اول و شهرستان های بهبهان و دزفول رتبه های دوم و سوم را کسب نموده اند. در انتهای طیف رتبه بندی، شهرستان های اندیکا، لالی و هفتکل در رتبه های آخر جای دارند (شکل شماره ۲). با توجه به نتایج به دست آمده، سطح بندی شهرستان های استان خوزستان صورت گرفته و نتایج آن در نقشه نمایان شده است، شهرستان اهواز بر اساس امتیاز به دست آمده از روش تحلیل روابط خاکستری سطح اول را به خود اختصاص داده است و به لحاظ برخورداری از شاخص های توسعه فرهنگی فاصله ی بسیار زیادی با دیگر شهرستان های استان خوزستان دارد. شهرستان بهبهان و دزفول نیز در سطح دوم قرار گرفته اند، ۷ شهرستان آبادان، ماهشهر، شوشتر، اندیمشک، دشت آزادگان، شوش و خرمشهر در سطح سوم، ۸ شهرستان باغملک، مسجد سلیمان، ایذه، رامهرمز، گتوند، امیدیه، شادگان و هندیجان در سطح چهارم و ۶ شهرستان باوی، رامشیر، هويزه، اندیکا، لالی و هفتکل در سطح پنجم جای دارند.

- در پاسخ به سؤال اول پژوهش "مهمترین شاخص‌های توسعه فرهنگی در شهرستان‌های استان خوزستان کدامند؟" بر اساس آمار موجود در آمارنامه ۱۳۹۰ خوزستان مهمترین شاخص‌ها انتخاب و در جدول شماره (۲) به آن‌ها اشاره شده است.
- برای پاسخ به سؤال دوم پژوهش "وضعیت برخورداری شهرستان‌های استان خوزستان از شاخص‌های توسعه فرهنگی چگونه است؟" از مدل تحلیل روابط خاکستری استفاده شده است و نتایج نشان داد که شهرستان اهواز بر اساس امتیاز به دست آمده از روش تحلیل روابط خاکستری سطح اول را به خود اختصاص داده است و به لحاظ برخورداری از شاخص‌های توسعه فرهنگی فاصله‌ی بسیار زیادی با دیگر شهرستان‌های استان خوزستان دارد.
- سؤال سوم پژوهش "کدام یک از شهرستان‌های استان خوزستان دارای بیشترین رتبه توسعه‌یافتگی از نظر شاخص‌های توسعه‌ی فرهنگی می‌باشد؟" نتایج نشان داد که شهرستان اهواز رتبه اول را به لحاظ برخورداری از شاخص‌های توسعه فرهنگی به خود اختصاص داده است.

شکل (۳): نقشه سطح بندی شهرستان‌های استان خوزستان به لحاظ توسعه فرهنگی

نتیجه‌گیری

تمایل دولت‌ها و مقامات محلی در نیل به نرخ‌های رشد اقتصادی بالا، معمولاً باعث می‌شود بخش‌ها و مناطقی که از توان بیشتری برای این منظور برخوردار هستند و به دلایل برخورداری‌های طبیعی و یا نفوذ بیشتری که در مراکز برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری داشته‌اند، به عنوان مناطق برگزیده مورد توجه قرار گیرند. در بیشتر کشورهای در حال توسعه، علاوه بر نابرابری‌های ناحیه‌ای، نوعی ناهماهنگی اجتماعی نیز مشاهده می‌شود. این نابرابری‌ها با شدت و ضعف در نواحی مختلف این کشورها وجود دارد. به هر صورت، نابرابری‌های درون ناحیه‌ای و بین ناحیه‌ای یکی از مظاهر بارز جهان سومی‌ها است که ناشی از شرایط اقتصادی، اجتماعی و سیاسی آنان است. نابرابری اقتصادی، نابرابری فرهنگی را نیز به دنبال دارد، بدین جهت نابرابری‌های فرهنگی پیامدهای بس ناگوارتر از نابرابری‌های اقتصادی دارد. بدین ترتیب مطالعه و مقایسه‌ی مناطق، سیستم‌ها و زیرسیستم‌های مربوط، مانند بررسی‌های

تطبیقی شهرستان های یک استان در ابعاد فرهنگی، می تواند برنامه ریزان و سیاست گذاران اقتصادی- اجتماعی را در اتخاذ تصمیمات و اجرای برنامه های مناسب در جهت کاهش نابرابری های منطقه ای، یاری رساند.

بر این اساس، در پژوهش حاضر با توجه به شاخص های فرهنگی موجود در هر شهرستان، نسبت به رتبه بندی شهرستان های استان خوزستان با استفاده از روش تحلیل روابط خاکستری اقدام شد. نتایج حاکی از آن است که شهرستان اهواز با امتیاز (۱/۰۰۰) از روش تحلیل رابطه ی خاکستری رتبه ی را به خود اختصاص داده و نسبت به دیگر شهرستان های استان خوزستان از وضعیت مطلوبی، به لحاظ برخورداری از شاخص های توسعه فرهنگی برخوردار است. بر همین مبنا، توجه به رهیافت تعادل و توازن برای برنامه ریزان و سیاست گذاران فرهنگی، بسیار ضروری است. در سطح استان خوزستان، وضعیت شهرستان ها از لحاظ توسعه یافتگی فرهنگی، همواره تفاوت آشکاری در میزان درجه توسعه آن ها بر اساس شاخص های انتخابی، وجود دارد. لازمه ی کاهش تفاوت های میان شهرستان ها از لحاظ توسعه یافتگی فرهنگی، توجه به برنامه ریزی منطقه ای و اصلاح نظام برنامه ریزی کشور و دوری از برنامه ریزی بخشی و پیروی از سیاست های متعادل و متوازن در ایجاد فرصت برابر برای منابع در تمام شهرستان های استان می باشد.

ارائه برخی راهکارها که می تواند به بهبود سطح توسعه فرهنگی و کاهش اختلاف شهرستان های استان خوزستان کمک کند عبارتند از:

- ✓ تهیه و تأمین زیرساخت های فرهنگی (کتابخانه ها، سینماها، تأسیسات و تجهیزات آموزشی، اینترنت و...) در شهرستان ها
- ✓ توجه برنامه های استان به تمرکز زدایی امکانات و خدمات فرهنگی از مرکز استان و توزیع مناسب در بین سایر شهرستان ها

منابع

۱. ازکیا، مصطفی، (۱۳۸۱)، جامعه شناسی توسعه و توسعه یافتگی روستاهای ایران، تهران: انتشارات اطلاعات.
۲. استیونسون، دوبرا، (۱۳۸۸)، شهرها و فرهنگ های شهری، ترجمه ی رجب پناهی و احمد پوراحمد، تهران: انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
۳. افراخته، حسن، (۱۳۷۴)، مدل در جغرافیا، زاهدان: جهاد دانشگاهی.
۴. امان پور، سعید، مودت، الیاس، (۱۳۹۲)، سنجش و رتبه بندی میزان توسعه و فقر در استان خوزستان، مطالعات برنامه ریزی شهری، شماره ۱، صص ۱۱۳-۱۳۲.
۵. پاپلی یزدی، محمد حسین، رجبی، سناجردی، (۱۳۸۲)، نظریه های شهر و پیرامون، انتشارات سمت.
۶. پاگ، سدریک، (۱۳۸۳)، شهرهای پایدار در کشورهای در حال توسعه، تهران، ترجمه ناصر محرم نژاد، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری ایران، چاپ اول.
۷. پورمحمدی، محمدرضا، زالی، نادر، (۱۳۸۸)، تحلیل نابرابری های منطقه ای و آینده نگاری توسعه (نمونه ی موردی: استان آذربایجان شرقی، نشریه ی جغرافیا و برنامه ریزی، سال پانزدهم، شماره ۳۲، صص ۲۹-۶۴.
۸. تقوایی، مسعود، صبوری، محمد، (۱۳۹۱)، تحلیل تطبیقی سطح و میزان توسعه یافتگی اجتماعی شهرستان های استان هرمزگان، مجله ی جغرافیا و برنامه ریزی محیطی، سال بیست و سوم، شماره ی ۲، صص ۵۳-۶۸.
۹. تقوایی، مسعود، قاندرحمتی، صفر، (۱۳۸۵)، تحلیل شاخص های توسعه ی فرهنگی استان های کشور، مجله ی جغرافیا و توسعه ناحیه ای، سال دوم، شماره ی ۷، صص ۱۱۷-۱۳۲.
۱۰. رضوانی، محمدرضا، (۱۳۸۳)، سنجش و تحلیل سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی در شهرستان سنندج، مجله ی جغرافیا و توسعه ی ناحیه ای، شماره ی ۳، صص ۱۴۹-۱۶۴.
۱۱. زیاری، کرامت الله، (۱۳۷۹)، سنجش درجه ی توسعه یافتگی فرهنگی استان های ایران، فصلنامه ی علوم اجتماعی، شماره ۱۶، صص ۹۱-۱۰۴.
۱۲. ژرار، آگوستین، (۱۳۷۲)، توسعه ی فرهنگی، ترجمه ی عبدالحمید زرینقلم و همکاران، تهران.
۱۳. سالنامه آماری (۱۳۹۰-۱۳۹۱)، خوزستان.

۱۴. سرخ کمال، کبری، بیرانوندزاده، مریم و سید محمود زنجیرچی، (۱۳۹۰)، سطح‌بندی شهرستان‌های استان خراسان رضوی از لحاظ مؤلفه‌های توسعه‌یافتگی فرهنگی، مجله برنامه‌ریزی فضایی، سال اول، شماره ۲، صص ۹۵-۱۰۸.
۱۵. شالی، محمد، رضویان، محمدتقی، (۱۳۸۹)، نابرابری‌های منطقه‌ای در استان آذربایجان شرقی با استفاده از روش تاکسونومی و خوشه‌بندی، نشریه‌ی تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، جلد ۱۴، شماره ۱۷، صص ۲۵-۴۰.
۱۶. صالحی میلانی، ساسان، محمدی، مریم، (۱۳۸۹)، اهداف و شاخص‌های تحقق پایداری فرهنگی، دو فصلنامه‌ی دانشگاه هنر، نامه‌ی معماری و شهرسازی، شماره پنجم، صص ۸۱-۹۸.
۱۷. صرافی، مظفر، (۱۳۷۹)، مبانی برنامه‌ریزی توسعه‌ی منطقه‌ای، تهران، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.
۱۸. صفایی‌پور، مسعود و زهرا نصرآبادی، سنجش توسعه یافتگی روستاهای دهستان کوهپایه با استفاده از تحلیل سلسله مراتبی (AHP) (مطالعه‌ی موردی مناطق روستایی دهستان کوهپایه)، اولین کنفرانس ملی جغرافیا، گردشگری، منابع طبیعی و توسعه پایدار.
۱۹. صفایی‌پور، مسعود، طاهری، حسین، مختاری، صادق و سیدرضا حسینی، (۱۳۹۳)، سنجش درجه توسعه یافتگی و تحلیل فرایند توسعه پایدار در مناطق روستایی استان کرمانشاه نمونه موردی؛ بخش فیروزآباد، اولین همایش ملی توسعه پایدار روستایی در افق ۱۴۰۴، اصفهان.
۲۰. عظیمی (آرانی)، حسین، (۱۳۸۳)، مدارهای توسعه‌نیافتگی در اقتصاد ایران، چاپ پنجم، نشر نی.
۲۱. فدائی خوارسگانی، مهدی و نیری، سمیه (۱۳۸۹)، بررسی تأثیر تحولات شاخص‌های منتخب فرهنگی بر رشد اقتصادی در ایران (الگوی خود رگرسیون با وقفه‌های توزیع شده ARDL)، فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، سال اول، شماره اول، تهران.
۲۲. فکوهی، ناصر، (۱۳۸۳)، انسان‌شناسی شهری، تهران: نشر نی.
۲۳. لنسکی، گرهارد و جین، (۱۳۷۴)، سیر جوامع بشری، ترجمه ناصر موفقیان، چاپ ۲، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۲۴. مامفورد، لوئیز، (۱۳۸۵)، فرهنگ شهرها، ترجمه‌ی عارف اقوامی، تهران: انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
۲۵. محمودی‌نژاد، هادی، صادقی، علیرضا، (۱۳۸۸)، طراحی شهری (از روانشناسی تا رفاه اجتماعی)، تهران: انتشارات طحان و هله، چاپ اول.
۲۶. مشکینی، ابوالفضل، قاسمی، اکرم، (۱۳۹۱)، سطح‌بندی شهرستان‌های استان زنجان بر اساس شاخص‌های توسعه‌ی فرهنگی با استفاده از مدل TOPSIS، فصلنامه‌ی برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال دوم، شماره ۷ صص ۱-۱۱.
۲۷. معصومی اشکوری، سید حسین، (۱۳۸۷)، اصول و مبانی برنامه‌ریزی منطقه‌ای، تهران.
۲۸. منتظرترینی، جمیله، (۱۳۸۷)، تحلیل نابرابری فضایی در منطقه؛ نمونه‌ی موردی: استان خراسان رضوی، پایان‌نامه‌ی دوره‌ی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، به راهنمایی محمدحسین شریف‌زادگان، دانشکده‌ی معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی.
۲۹. موحد، علی، فیروزی، محمدعلی و حبیبه روزه، (۱۳۹۰)، تحلیل درجه‌ی توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان خوزستان با استفاده از روش تحلیل عاملی و تحلیل خوشه‌ای، مجله‌ی پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال دوم، شماره‌ی پنجم، ۴۳-۵۶.
۳۰. نظری، سهیلا، (۱۳۹۲)، سنجش توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان خوزستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد به استاد راهنمایی دکتر مسعود صفایی‌پور، دانشگاه شهید چمران اهواز.
۳۱. وثوقی، منصور، (۱۳۸۴)، جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی و فرهنگی روستا، تهران: انتشارات سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.

32. Deng, J. L. (1982) Control problems of grey system, *Systems and Control letters*, 1, 288-294.
33. Huang, J.T. & Liao, Y.S. (2003), Optimization of machining parameters of Wire-EDM bases on grey relation and statistical analysis, *International Journal of Production Research*, 41, 1707-1720.
34. J. Hansen, Carsten (2011) the role of policy-making and planning cultures for sustainable transport? *European Transport*, 47, 89-108.
35. Jenks, Chris (2004) *culture*, publications of Routledge, new York
36. Kankala, Erja (2011) *culture in development cooperatin*, Publications of the Ministry on Education and Culture, Helsinki.
37. Montgomery, John (1990) *Cities and the Art of Cultural Planning, planning practice & research*, 1990, 5, 8-17.
38. Pellegrino p. (1983) "Escape ET culture. Ed. George Saint- Saphion", Suisse.
39. Rosenstein, C., (2011), "*Cultural development and sity neighborhoods*", *City, Cultural and Society* 2(1), 9-15